

GERÉZDI RABÁN: JANUS PANNONIUSTÓL BALASSI BÁLINTIG

Tanulmányok. Bp. 1968. Akadémiai K. 534 I.

Egy egész életmű summázata ez a kötet, hiszen Gerézdi Rabán valamennyi időtálló-nak tekintett írását magában foglalja *A magyar világi líra kezdetei* (Bp. 1962.) c. remek monográfiát leszámítva. De még ez utóbbiból is bekerült ide — okkal — a legpompásabb fejezet, *A virágénekről* szóló. A kihagyottak száma szinte jelentéktelen: alkalmi cikkeken, kisebb recenziókon kívül csupán első komolyabb filológiai tanulmánya, *Bologna és a magyar humanizmus* (It 1940. 146—158.) maradt ki a kötetből (sajnos a Tarnóc Márton által oly példásan és szeretettel összeállított s a kötet végén olvasható bibliográfiából is). Bár ez a dolgozata fontos eredményeket tartalmaz s ezért a magyar humanizmus kutatói fájlahatják, hogy nem vált itt könnyen hozzáférhetővé a többivel együtt, megértjük a szerző ítéletét, mert ez a tanulmány még valóban nem mutatja azt a kidolgozottságot, azt az érettséget, mint az időben soron következő, a két évvel később megjelent Váradi Péterrel szóló. Itt már teljes vértetben mutatkozik be a kitűnő filológus, az elemzésben és összefoglalásban egyaránt fölényes biztonsággal mozgó irodalomtörténész és a filológiai irodalomban szinte páratlanul álló nagyszerű stílusza. A kötet azt tanúsítja, hogy ezek az értékei állandóak maradtak, lényegében alig változtak — legfeljebb finomodtak, csiszolódtak —, s egy gazdag életmű belső egységét biztosították.

A teljesség azonban sajnos csak formális teljesség: csak a közreadott tanulmányokat kapjuk meg a szerzőtől, aki munkásságának jó részét sohasem bocsátotta a nyomtatott nyilvánosság elé. Barátai, munkatársai tudják, hogy évek munkáját fordította a közép-kori világi értelmiségre vonatkozó adatok összegyűjtésére, a XVI. századi bibliafordítások összehasonlító szövegtörténetére, Balassi költői terminológiájának megfejtésére. E téren elért eredményeiből két könyvében csak elenyésző részleteket kapunk. Igaz, ezek mindig mintaszerűek, akár a világi líráról szóló könyve vezető fejezetének a deák-kérdésről szóló megállapításai, akár

Komjáti Benedek bibliafordításának szöveg-vizsgálata, akár a laterének terminológiájának magyarázata. E fragmentumok sejtetik, hogy mi mindent kaphatott volna a tudomány, ha e kutatásait továbbfolytatja, vagy ha legalább a már elvégzett munka eredményeit közreadja. De ne csak a meg nem írt művekre gondoljunk, hanem azokra is mindenekelőtt, melyeket felében, háromnegyedében, már meg is fogalmazott, s melyeket különböző munkaközösségekben, tudományos műhelyekben már fel is olvasott. Így a Karthauzi Névtelenről, Pesti Gáborról, az Erazmussal polemizáló Sajder Pálról, az Erazmus-fordító Salánkiról, — hogy csak azokat említsm, melyeket egykor én magam hallhattam jórészt már érett szövegezésben. Pótolhatatlan kár, hogy ezeket a kutatásokat és tanulmányokat nem fejezte be, nem adta közre, de még inkább, hogy nem folytathatta azt a munkát, melynek gazdagságáról, eredményeiről, s nem utolsósorban szépségéről e posztumusz tanulmánykötet tanúskodik.

Gerézdi Rabán munkássága bátran tekinthető a magyar humanizmuskutatás egyik legértékesebb fejezetének. Módszerén, téma-választásain érezhető mesterének, Horváth Jánosnak az indító-útmutatása. Gerézdi tanulmányai azonban módszerüket tekintve filológusabbak, szellemüket illetően viszont — különösen a felszabadulás utániak — bizonyos szabados, „libertinus” irányba fejlődtek. A Horváth által tanítványába plántált szociológiai érdeklődés pedig a marxizmus ismerete alapján vált az irodalom társadalmi összefüggéseit boncoló kutató-szenvedélyé. A nemzetközi humanizmuskutatás klasszikus alkotásainak alapos ismeretében, korszerű tájékozottsággal kezdte pályáját, mint arról régebben keletkezett tanulmányainak, így a Váradi Péterrel (1942), illetve az Áldus Manutius magyar barátairól (1945) szólóknak a jegyzetei tanúskodnak. A későbbiekben már alig tartott lépést a nemzetközi kutatások fejlődésével, noha sokat ismert belőlük. Ebben is kissé Horváth követője maradt: egy gondosan kialakított módszert és koncepciót dolgozott

ki egyre jobban, tett egyre teljesebbé, homogénebbé, keveset asszimilálva már mások — hazaiak és külföldiek — újabb eredményeiből.

Nehéz volna ennek a koncepciónak a lényegét összefoglalni. Helyesebb talán inkább ösztönös vagy tudatos törekvéstről, kutatásának irányulásáról beszélni. Így tekintve megállapíthatjuk, hogy tanulmányain vörös fonálként húzódik végig egyrészt a magyar humanizmus tudós voltának a bizonyítása, másrészt az étlettel való összeforrtóságának a kimutatása. Ami az elsőt illeti, korántsem valamiféle arisztokratizmusról van szó, hanem tények, összefüggések felismeréséről. Gondoljunk a reneszánsz-kori magyar értelmiség rétegződésének, s e rétegekkel összefüggő műveltségi és irodalmi szinteknek a kimutatására (különösen *A krakkói egyetem és a magyar művelődés* című tanulmányában); a magyar nyelvűségre való átváltás tudós erasmista ihletésének a bizonyítására (*Irodalmi nyelvünk kialakulásáról*); a hagyományos szemlélettel szemben az első reformátornemzedék irodalmi munkásságának magas intellektuális színvonaláról szóló fejtegetéseire (Székely István kapcsán, *Az első magyar világhírnév* című tanulmányában); s különösen a virágének, illetve a magyar szerelmi líra nemesi, udvari jellegének, egy XVI. századi virágzó magyar udvari életnek való ságos felfedezésére (*A virágének*) — és akkor meggyőződhetünk arról, hogy Gerézdi Rabán jóvoltából számos fontos jelenség végre a maga helyére került, s a különböző romantikus elképzeléseket a tények szigorú vizsgálatán alapuló szilárd megállapítások váltották fel. E munka érdeméből, ezeknek az eredményeknek a nagyságából az sem von le, hogy olykor túlzásokba is tévedt egyes részletkérdésekben, s elutasított minden olyan kísérletet, amely a képet árnyaltabbá tenni, alapjában helytálló megállapításainak merevségét lazítani igyekezett. A magyar humanizmus e „tudós” jellegén ő a társadalom felső, vezető köreihez kapcsolódó írók magas intellektuális szintjét értette, s mi sem állt tőle távolabb, mint valamiféle életidegen, elefántcsonttoronyba húzódó, szoba-„tudós”-i humanizmusnak a feltételezése. Ellenkezőleg, a magyar humanizmust és képviselőit mindig az étlettel, a társadalommal, a valósággal egységbeforrva mutatja be. Hősei mindig igazi reneszánsz figurák, nemcsak Janus és Balassi, akikről nem nehéz ezt kimutatni. Az olyan szelidebb lelkű humanistáiról, mint Váradi Péter, vagy az olyan filológusról, mint Matthaëus Fortunatus is teljes emberi portrét tud adni, mindig feltárja a cselekedetek rejtett indítékait, a szép szavak mögött megbújó érdek-szemponctokat, az egyéni, műveltségi, társadalmi kötöttségeket. Ezért van tanulmányainak olyan rendkívüli kor-

megelevenítő ereje, anélkül, hogy olcsó, hangulatkeltő eszközökhöz nyúlna. Milyen szolid „filosz” tanulmány látszólag az *Egy költői hírnév története* című, s mégis a Jagellókorban egymást követő Janus Pannoniuskiadások aprólékos elemzésén keresztül mekkora távlatok tárulnak elénk! A kor köznemesi ideológiája, nacionalizmusa, a különböző érdekszövetségek és pártversengések, a Janus-hagyomány nemzetközi szerepe és még annyi más nagy horderejű kérdés kap új megvilágítást, vagy tisztázódik véglegesen néhány előző gondos interpretációjából kiindulva. Gerézdi Rabán mondanivalója mindig az anyagból, szövegekből, adatokból s az ezekből megelevenedő valóságból nő ki, s az anyaggal együtt tud igazán érvényesülni. A pusztán teoretikus megközelítés vagy összegezés esetén sápadtabb, körülményesebb még akkor is, ha alapvető igazságokat fogalmaz meg.

Felsorolni, hogy mi mindenben vitték előre a kötet tanulmányai a kutatást, s hogy mennyi kisebb és nagyobb horderejű kérdést oldottak meg egyszer s mindenkorra, s hogy mennyi tévedést korrigáltak, igazítottak helyre — reménytelen és felesleges is volna. Eredményei már felszívódtak a magyar irodalomtudományba, vagy részük ma már magától értetődőnek tűnik. Mindebben óriási része van fölünyes írni-tudásának, stílusának. Kevés filológus érte el azt, hogy írásait azok is siettek elolvasni, akiket a téma közelebről nem érdekelt. De tudták, hogy Gerézdit élvezet olvasni, hogy egy bármilyen steril filológiai kérdést (mint pl. hogy az „Az én sólymocskám Palojtán lakik” kezdetű vers melyik Balassi Jánossal kapcsolatos) is művészi olvasmány formájában tár a világ elé. Kedves humanista írónak vált e tekintetben tanítványává: másképp mint maximális stílári igényességgel, a tudományos mondanivalót művészi formával ötvözve nem tudott és nem volt hajlandó írni. És ezen az úton nem is tudott megállni, a tökéletességet hajszolva ugyan egyre ragyogóbban írt, de egyre kevesebbet is. Olykor már a modorosság jegyei is tettenérhetők legkésőbbi írásaiban, az esetek túlnyomó többségében azonban a jobbnál jobb, s a mondanivaló kifejezését ragyogóan segítő stílusfordulatokkal találkozunk. (Kár, hogy az egyébként mintaszerűen gondozott tanulmánykötetben néha egy-egy aprócska sajtóhiba Gerézdi mondatának savát-borsát kilúgozza. Pl. ezt olvassuk Losonczy Annáról: „míg férje, Ungnád Kristóf bán Horvátországban bänkódott — méltóztatott meghallgatni az ifjú daliát”, holott eredetileg a „bänkódott” szó szerepelt a bán-ra vonatkoztatva szellemes kétértelműséggel.)

Külön említést érdemelnek a vitacikkek, polemikus tanulmányok. Mint írásművek,

stílusos remeklések, egyik jobb mint a másik. Szerzőjük kitűnően értett nemcsak a hatásos érveléshez, de a vitapartner gyengéinek kigúnyolásához is. Ezekben a vitacikkekben valóságos kereszteshadjáratokat folytatott az általa tévesnek tartott álláspontokkal szemben. Különösen a László-ének és a Mátyás-dal voltak meg-megújuló polémiáinak a tárgyai, s e különbözőképpen magyarázható filológiai problémák szinte centrális elvi kérdéssé nőttek tolla nyomán. Bár mindkét esetben a „tudós” irodalom felfogásának védelméről is szó volt, ennyi puskaport mégsem érdemeltek ezek az ügyek. Gerézdinek a magyar humanizmus magas intellektuális voltárról szóló felfogása helyességét nem befolyásolja e viták kimenetele. Közülük az egyikben, a László-ének latin szövege eredetiségének kérdésében bizonyára igaza van, a Mátyás-dal hitelességének vitáját azonban továbbra is nyitottnak érzem. Ha ez utóbbi esetben nem is sikerült a saját igazát kétséget kizáróan bizonyítani, vitapartneri érvelésének egyes sebezhető pontjaira találoán hívta fel a figyelmet. Ellenfeleitől általában a pontosságot kéri számon, lángpallossal üldözve minden elnagyolt fogalmazást, pontatlan idézést vagy felületességet. Ebből a szempontból vitái mindig tanulságosak és megszívlelendők, ha ítéletei nem is mindig igazságosak. Különösen, amikor minden pontatlanság mögött morális kisiklást — ahogy mondani szerette „csirkefogóságot” — sejtetett.

Janus Pannoniustól Balassi Bálintig ívelik át Gerézdi Rabán tanulmányai a magyar humanizmus és reneszánsz történetét. Valamennyi témája között a kezdeti és a végső pont állt hozzá legközelebb. Ő, aki minden hősét néhány adatból is megeleveníteni s azután belülről is megérteni igyekezett, Janusban és Balassiban talált igazán emberre. Bármennyi érdekes, új „szakmai” eredményt, megfigyelést köszönhetünk is a két nagy költőről írott tanulmányainak, velük szemben a filológus, a tudós attitűdjét már-már kezdi felváltani a művészi. Szinte azonosul hőseivel, mint pl. mikor Balassi Bálint ismert arcképét elemzi. A tökéletes-

ségre való törekvés igénye sehol sem jelentkezett olyan határozottsággal, mint éppen e két költő arcképének megrajzolásakor. Janus Pannoniusról szóló portré-tanulmányát szinte húsz éven át írta, csiszolta, javíttatta. Első változata az *Irodalomtörténet* 1950. évfolyamában jelent meg, majd átdolgozva és folytatva Janus válogatott verseinek 1953. évi kiadásának bevezetéseként; ezt követte az irodalomtörténeti kézikönyv számára írott újabb változat, de ennek is megkezdődött a további átformálása, melynek elkészült részei csak e posztumusz kötetben láttak napvilágot. A tanulmány azonban e folytonos foglalkozás ellenére sincs igazán befejezve; a szerző által helyesen legmagasabbra értékelt kései elégiák tárgyalása ugyanis vázlatos és elnagyolt maradt; az átdolgozások, a szöveg továbbfejlesztésének munkája idáig sohasem ért már el. Fogalmazásban, stílusban is a maximumot akarta itt elérni, már-már a tartalom rovására is, sőt ellentmondásba is keveredve. Így a 14. lapon azt olvassuk, hogy a krétai érsek azért ágált Mátyás előtt Janus ellen, mert az megsértette a pápát epés epigrammaival, — a 31. lapon viszont éppen fordítva, a II. Párról szóló epigramma-ciklus létrejöttét válasznak tekinti a pápa követének intrikáira. De ha sajnáljuk a Janus-tanulmány befejezetlenségét, még inkább tehetjük ezt a Balassipályaképpel. Csak az élet- és jellemrajzra futotta már, pedig a művekről lett volna igazán mondanivalója.

A Janus- és Balassi-tanulmányok talán szándékoltan is, de önkéntelenül a többi úgyszintén, egy tudós egyéniség tükré lett, egy a tudományt és az életet egyformán szerető, mindenki közt örömmel elvegyülő, de alkotó személyiségét minden befolyástól féltve őrző ember, kolléga és barát önarcképévé. A magyar reneszánsz-kutatás számára ritka értékű tudományos összegezés, a további kutatások érdekében fontos kézikönyv és segítség Gerézdi Rabán kötete, és egyéniségének továbbélő emléke mindazok részére, akik becsülték, szerették és tanultak tőle.

Klanczay Tibor

BORI IMRE: A SZECESSZIÓTÓL A DADÁIG

A magyar futurizmus, expresszionizmus és dadaizmus irodalma. A magyar irodalmi avantgarde I. Újvidék, 1969. Forum K. 322 l.

Az újvidéki egyetem magyar professzora úttörő munkára vállalkozott, amikor neki látott, hogy kiássa a magyar irodalom huszadik századi anyagából mindazt, aminek összegezése alapján kimondhatja a most elkészült könyvében még csak hipotetikus

definícióként előlegezett tételt: volt magyar avantgarde, vagyis egy olyan huszadik századi irodalmi (és művészeti) újító mozgalom, amely a nemzetközi avantgarde-től sajátos magyar jellegével különbözik, s bár kusza és bonyolult, de teljes értékű mozga-

lomnak minősül. A kutatások első szakaszát összefoglaló első könyv, a magyar futurizmus, expresszionizmus és dadaizmus történetét bemutató irodalomtörténeti szintézis elkészült, s az olvasók kezébe került, de ezzel párhuzamosan már napvilágot láttak az újidéki *Új Symposion* hasábjain a készülő második kötet egyes fejezetei (A magyar szürrealizmusról stb.).

Bori az avantgarde meghatározásában a történelmi szempontot hangsúlyozza, a világkép megváltozását és a látszatok ellen indított művészeti pert látja benne fontosnak. Ezért is tudja a magyar irodalmi avantgarde történetét a munkásmozgalommal összefonódottnak ábrázolni, annál is inkább, mert a magyar történelem sajátosságai miatt a polgári avantgarde gyengének bizonyult, s a döntő erőt a bemutatott időszakban mindvégig a proletárforradalomhoz valamilyen módon — vagy lelkes előharcosaként vagy emigránsaként — kapcsolódó baloldal jelentette. Bori itt vázolja fel az egész magyar irodalmi avantgarde periodizációját is. Négy nagyobb szakaszt különböztet meg: az elsőt a századfordulótól 1912-ig számítja — ezt a szakaszt, a szecessziót, az avantgarde mozgalmak előkészítésének tekinti, a másodikat a magyar avantgarde „mozgalmi” szakaszának nevezi (1912-től 1928-ig), a harmadikat (1928—37) a szintézis vagy klasszicizálódás szakaszának, a negyediket pedig az újrakezdés szakaszának (1937—1948).

Ebben a kötetben az előkészítés időszakával, vagyis a szecesszióval és a második periódussal foglalkozik Bori. Az avantgarde előkészítőinek — Kassák nyomán — Adyt és Révész Bélát tartja. Részletesen és meggyőzően elemzi Ady expresszionista vonásait (és a szürrealizmus felé is mutató jeleit), azt a versvilágot, amelynek „mind állandóbb alkotóeleme az a zaklatott élet-látvány, amely a költőiség egy egészen forró, vulkanikus kilövelléséből születik”. Ady költőileg és világképileg is előkészítette az avantgarde irodalmi forradalmát. Révész spontán expresszionizmusának hatását főként a „Vonagló falvak”-ra alapozza: erre a szociális problémát naturalista oldaláról is megragadó „szabadversekben írt regényre”.

A magyar avantgarde „mozgalmi” szakaszának öt kisebb időszakát különbözteti meg Bori, nyomatékosan kettéválasztva őket 1919-cel. Az első a futurista—expresszionista időszak, a *Tett* időszaka, a második a forradalmi expresszionizmus szaka 1916 és 1919 között: a *Ma* ideje. 1919 után három szakasz következik, amelyek részben átfedik egymást: a pesszimista expresszionizmus 1922—23-ig tart, ezt egy dadaista—szürrealista időszak követi (kb. 1923—1928), a *Ma* majd a *Dokumentum* kora, s a kettő közé ékelődik

(1922—23 táján) egy dadaista „intermezzo”. Ez a könyv ismerteti a futurizmust és a dadaista—szürrealista időszakot, s a kettő között részletesen az expresszionizmust dolgozza fel.

Bori erről az anyagról irodalomtörténetet ír, abban a formában és azzal a módszerrel, amelyet előző munkáiban formált ki, s amelyet már sajátosnak és egyéninek ítéltünk. Formáját tekintve irodalomtörténeti esszének nevezhetjük munkáját: anyagának heterogén voltához igazodva tagolja mondanóját, inkább a belső logikát, a korszakról és a jelenségek összefüggéseiről kialakított képének rendjét követi, mint a nálunk hagyományos külsőséges és szimmetrikus tagolást. Ahol az anyag úgy kívánja, röviden bemutatja, leírja a jelenséget, ahol viszont kiemelkedő alkotókat talál, elidőzik azoknál, külön fejezetben szól róluk. Ami viszont módszerét illeti, azt a műközpontúság jellemzi: életművek illetve műtipusok (a líra esetén műcsoportok — versciklusok) állanak gondolatmenetének középpontjában, olyan formán, hogy a művekről úgy beszél, mint azoknak eszméiből és stílusából leparólt esszenciákról. Bori a költői látomástípusokat — amelyekben a politikai-ideológiai motívumok éppúgy benne vannak, mint a formai, stílári jegyek — vizsgálja meg sorban és összefüggéseikben, irodalomtörténeti viszonylatainkban: ezekből épül fel az a fejlődésrajz, ami a magyar irodalmi avantgarde történetét teszi. Sok jellegzetes részletet idéz a szövegekből, prózából is, versből is, az általa bemutatott „műalkotás—egyeniség” plasztikusabbá tételére; viszont az életrajzi vonatkozásokat csaknem teljesen mellőzi, pusztán a legszükségesebb tények közlésére szorítkozik. A jelenségek kritikai vetületével és visszhangjával azonban mindig foglalkozik, teoretikus írásokat, vitákat és programokat idéz, értelmez és kommentál; az avantgarde elmélete és kritikai eszmevilága szerves alkotórészként épül bele a mű-esszenciákra alapozott fejlődésrajzba.

Az előzményektől a dadaizmusig felvázolt történeti kép a szecesszióval kezdődik. Bori ezt a képzőművészeti szecesszió párhuzamaként, másodlagos, inkább csak elszigetelt tünetekben felöltő jelenségként mutatja be; részletesen csak az avantgarde osztályozhatatlan elődeivel, Adyval és Révésszel foglalkozik. A magyar futurizmus megjelenését a közvetítő, az olasz futurizmust ismertető Szabó Dezső írásai jelentik be, majd a *Tett* és Kassák futurista korszakának részletes jellemzése, Komját, György Mátyás, Lengyel József, a *Tett* lírikusainak csoportja következik, és egy különös, magányos költő: Buday Dezső. Az időszakot a Kassák—Babits vita, a magyar avantgarde első csatája zárja.

Az expresszionizmus története a könyv legalaposabban kidolgozott, központi része. Első felében a voltaképpeni expresszionizmust írja le Bori, a „teljes érvényű” képviselőt, Szabó Dezsőt azután a forradalmi-mozgalmi expresszionistákat, a *Ma* és Kassák csoportjának költőit (akik közül Barta Sándort és Ujvári Erzsit emeli ki), Máczát (színházelméleti teóriáját), a kisebb költőket, végül pedig az aktivizmusig fejlődő mozgalmat. 1919 forradalma, a *Ma* útjának elválása a pártpolitikától, s az emigrációs utóhang (a *Máglyák énekelnek*) a zárókép. Az expresszionizmusról szóló rész második felében viszont az expresszionizmus továbbélését, az irányzat időleges vonzásába került költőket, írókat és teoretikusokat veszi sorra. Meglepően tágas névsor: a nyugatosoktól, Móricztól a moszkvai expresszionistákig (köztük Illés Béláig), sőt a hazai paraszt-expresszionizmusig, Sinkáig és Veres Péterig terjed. Nagyon érdekesen tágitja ki Bori ezt a körképet a szomszédságba tovább sugárzó expresszionista hatásokkal és mozgalmakkal: a vajdasági expresszionizmus (Csuka Zoltán, Szirmai Károly), a cseh-szlovákiai (Forbáth Imre, Mihályi Ödön, Györy Dezső, Morvay Gyula, Fábry Zoltán) és a romániai (Bartalis János, Szentimrei Jenő, Nagy Dániel, Szilágyi András, Méliusz József) magyar expresszionisták elég részletesen jellemzett portréorozatával. A magyar irodalom fő vonalának nagy vagy jól ismert alkotói közül Füst Milán, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, József Attila és Radnóti expresszionista korszakáról éppúgy szó esik, mint Németh László, Pap Károly, Gelléri, Lécai János, Remenyik Zsigmond expresszionizmusáról.

Végül az utolsó rész a megkésett, de aránylag gazdag magyar dadaizmust mutatja be Hevesy Iván és Déry híradásaitól Kassák és a bécsi *Ma* költészetéig: Barta Sándor, Mácza, Kudlák Lajos érdekes kísérletei állnak Bori figyelmének központjában. A dadaizmus kései virágai, Déry abszurd drámái is külföldön keletkeztek, itthon egyetlen röpirat, az „Is” (Pán Imre és Kristóf Károly) hagyott nyomot erről a mozgalomról, amely a magyar avantgarde mozgalom történetének második periódusát s Borinak ezt a könyvét zárja.

Az olvasó először ámuló izgalommal olvassa végig Bori könyvét. Az alaposság és a buzgalom, amellyel a szerző a magyar irodalom huszadik századi történetének elefelelt, vagy éppen soha fel nem fedezett alakjait és műveit összeszedi és elénk tárja, magával ragad. Bori gondolatgazdag, jószemű és művelt irodalmár, akinek megfigyelései találóak, okfejtései meggyőzőek. Ebben a könyvében is elevenek ezek az erényei: a költői látomástípusok árnyalt

megkülönböztetését éppoly gonddal végzi, amilyen világos előadásban tudja tolmácsolni. (Legfeljebb néhány kedvenc idegen szava érződik modorosnak: jobb híján műszó a „chialisztikus”, de a gyakori „inszisztál” már bántja a szemet.) S amikor a könyvet végigolvastuk, erényeivel sikerült meggyőznie bennünket arról, hogy valóban volt magyar avantgarde, s termése mennyiségre nem is olyan jelentéktelen. S mi is szívesen olvassunk a magyar avantgarde-nak egy olyan antológiáját, amelynek az egyelőre fiktív kereteibe Bori belettervezi könyve anyagának egy-egy kedves, általa nagyra értékelt idézetét.

Nos, ekkor kezdenek ébredezni kételyeink. Nem Bori könyvének értékei felől: azt szép és feltétlen hasznos munkának ítéljük. Hanem könyvének tárgya felől: valóban olyan fontos része ez a temérdek szöveg a magyar irodalomnak, amelynek a tárgyába óhatatlanul belésmérető szerző kimondatlanul is véli? Kimondatlanul — mert nyilván szintézise befejezéseként fogja megkísérelni az avantgarde elhelyezését a modern magyar irodalom egészében, és egyúttal nyilván korrigálni a hagyományos irodalomtörténeti képet. De hogy milyennek, milyen értékűnek véli ezt az anyagot, arról árulkodik az a mód, ahogyan bánik vele: mindent a hagyomány szentesítette anyaggal egyenrangúként kezel. Mindent: Révész Béla regényét, Kudlák Lajos dadaista verseit és Buday Dezső expresszionista prózáját éppen olyan elemlyültséggel és tisztelettel elemzi, értelmezi és jellemzi, akár Kassák vagy Füst verseit, Tamási vagy Gelléri prózáját. Kétségtelen, az idézett szövegrészek megállják a helyüket a legjobb, a hagyomány által szentesített szövegek mellett is: antológiadarabok vagy legalább antológiába való szemelvények, részek. De attól, hogy antológia-értékű egy szöveg, még nem feltétlen igazi költői érték.

Ha Bori meg is tud győzni bennünket ezzel a könyvével arról, hogy volt magyar irodalmi avantgarde, arról, hogy e miatt *lényegesen* meg kellene változtatnunk a magyar irodalom huszadik századi képét, ez az anyag nem tud meggyőzni. Kétségtelen, módosítanunk kell a hagyományos képen és anyagon: azt, hogy Kassák jelentősebb, mint eddig hitték, már tudjuk, azt viszont, hogy Déry jelentősége jóval nagyobb, mint eddig véltük, éppen Bori könyve bizonyítja. A könyvében felsorakoztatott, mennyiségre jelentős anyag azonban többnyire nélkülözi az igazi eredetiséget. Az avantgarde költők és prózaírók legtöbbször epigon, ezt be kell látnunk: eredetiségük csak a korstílusé, vagyis az azt megteremtő jelentős alkotók eredetiségének variálása, színezése vagy épp csak felhasználása.

A másik ok, ami miatt nem érzem ezt az anyagot perújításra alkalmasnak, az avantgarde költészet (és képzőművészet) régi szociológiai problémája, az, hogy nincs és nem is igen volt soha közönsége. Az irodalom ontológiai státuszának egyik kritériuma, hogy olvassák. Bori könyvében a szociológiai szempont egyáltalán nem szerepel, az avantgarde elszigeteltségének a problémája fel sem merül. Egyébként azt is megvallhatjuk, hogy az avantgarde szövegek tömegükben még a vájtfüllűek számára is olvashatatlanok; valóban csak egy antológia megtöltését bírná vonzeróval a sok kötetnyi vers és prózatermés, ami a magyar avantgarde-nak és Bori könyvének anyagát szolgáltatja. Kivéve a hagyományos képünkben is jelentősként szereplő írók és költők életművét, de annak viszont csak része vagy színezője az az anyag, amely az avantgarde valamelyik iskolájának reprezentálása is egyben.

Ha Bori irodalomtörténeti esszéjében nem szerepel sem az axiológiai, sem a szociológiai szempont, azt az anyagfeltárás feladata magyarázza; példamutató visztan abban, hogy ezt a feladatot nem pusztá deskriptícióval oldja meg, hanem a fentebb már ismertetett módon: a költői eszme történeti heurisztikájának nevezhetném ezt az eljárást. Könyve jelentőségét nem csupán ez teszi, hanem az, hogy — éppen ezzel a módszerrel, ezzel az eszmetörténeti heurisztikával — a magyar irodalmi avantgarde-nak és a szocialista gondolatnak a kapcsolatait tárja fel. Lehet, hogy azok számára, akik nem olvasták Bori könyvét, ez a konkluzió meglepő, nekem meggyőződésem, hogy a Bori által feltárt magyar avantgarde története főképpen a magyar szocialista irodalom történetét gazdagítja és korrigálja. Ezen a ponton válik érdekessé az anyag, s ezért várjuk érdeklődve a folytatást.

Miklós Pál

JÓZSEF FARKAS: „ROHANUNK A FORRADALOMBA”

A magyar irodalom eszmélése. 1914—1919. 2. átdolgozott és bővített kiadás. Bp. 1969. Gondolat K. 288 l. 10 t.

József Farkas könyve, amely most második kiadásban jelent meg, fontos és változatlanul aktuális feladatot végzett el. Idestova másfél évtizede, előmunkálatok és könnyen megszerzhető forrásanyagok híján kezdett munkához, hogy ezt az irodalomtörténeti szempontból jórészt ismeretlen területet feltérképezze. Ez a kiadás egyebek között azt bizonyítja, hogy a főbb tájékozási pontokat már az első változatban jól jelölte meg, s munkája e tárgyban alapozó jellegű, összefoglaló szempontjai ma is érvényesek. Persze az azóta eltelt időben tekintélyes anyag halmozódott fel, nem kis részben éppen a szerző kutató munkája eredményeként. Természetes tehát, hogy ma már sokkal többet tudunk a Tanácsköztársaság időszakáról, s ez a tény szükségképpen vonja maga után az e korszakról adott kép árnyaltabbá, pontosabbá tételét.

Két ponton kristályosodnak ki az elmúlt időszak főbb tudományos eredményei. Az egyik mellőzhetetlen új szempont történeti jellegű, s a Tanácsköztársasággal kapcsolatos történelmi tények feltárásával és megítélésével függ össze. S azzal a ténnyel is persze, hogy éppen ebben a periódusban történt meg a Tanácsköztársaság vezető politikusai tevékenységének, történeti szerepének újjáértékelése, s egyúttal az egyes pártok, irányzatok, csoportok (a szociáldemokrácia, s az azon belüli törekvések stb.) alaposabb és

objektívebb elemzése. Irodalmi szempontból sem kevesebb az, ami újragondolást kívánt, így például az avantgarde és a forradalmiság viszonya, a polgári progresszió irodalma és a társadalmi haladás témaköre, s számos egyéb ilyen probléma.

Ezek a tényezők indokolják József Farkas munkájának bizonyos mérvű átdolgozását, illetőleg bővítését. Am e körülmény további taglalása helyett fordítsuk figyelmünket a könyv felfogásának, koncepciójának meghatározó vonásaira. József Farkas kutató munkájának a szakmai köztudatban talán a kelleténél is körülhatároltabb témaköre van, sokan hajlamosak a Tanácsköztársaság történelmileg rövid időszakának irodalmi jelenségeivel összekapcsolni. Pedig ez a könyv éppen azt bizonyítja, hogy a szerző hosszabb távú történelmi folyamatok alapján rajzolja meg azt a fejlődésvonalat, amelynek tetőpontja a Tanácsköztársaság időszaka. Munkájának alcíme: A magyar irodalom eszmélése 1914—1919, világosan mutatja a szerző szándékát, azt tudniillik, hogy voltaképpen e korszak meghatározott nézőpontú irodalomtörténeti feldolgozását nyújtja, amelynek középpontjában a kor nagy történelmi kérdései, a háború illetve a háborúellenesség, másrészt a szociális forradalom kérdései állanak.

Igaz persze, hogy ehhez nagyobb mértékben lett volna szükség a hagyományos—

konzervatív irodalomszemlélettel szemben fellépő új, modern irodalmi törekvések jelle-
gének megragadására. Am fogadjuk el
József Farkas témafelfogását, aki szigorú-
ban vonta meg témája határait, s előzmé-
nyeknek csak szófukar jelzésére vállalkozott,
s abból is annyit emelt csak ki, amennyit
szűkebb témája indokolt (Ady, Babits egy-
két verse, Kaffka Margit, Bródy Sándor,
Bíró Lajos neve), s azonnal a háborúhoz való
viszony, a háborúellenesség fokozódásának
ténye, a békevágy erősödése kerül áttekintő
elemzéseinek hatóságába.

„A legjelentősebb háborúellenes hang a
modern polgári irodalom, elsősorban a
Nyugat köré tömörült írók vállalkozása
volt” — írja József Farkas. Köztudomású,
hogy az első világháború elején háborús
lelkesedés lett úrrá nem is jelentéktelen
tömegeken, s a „hazafiasságnak” ez a hulláma
még a munkásmozgalmat, a szociáldemok-
ráciát sem hagyja érintetlenül. Természetes
ezek után, hogy az írók sem tudtak jól
tájékozódni ebben a helyzetben, s a maguk
módján különböző illúziókat tűztek a háború
kimeneteléhez. Ady ebben is, mint minden
lényeges társadalmi-politikai kérdésben, ki-
vételnek tekinthető, s így nem véletlen, hogy
elsőként ismeri fel s fogalmazza meg a törté-
nelmi igazságot. A történelmi és irodalom-
történelmi kérdés azonban, amely a modern
magyar irodalom háborúellenességével kap-
csolatosan felbukkan az, hogy miért éppen
irodalmunknak ez a vonulata bizonyult a
legprogresszívebbnek e nehéz történelmi
periódusban?

A könyv válasza ebben a kérdésben alap-
jában véve helytálló, bár éppen az ezekben a
fejezetekben szereplő megfogalmazásokon
látszik leginkább, hogy e munka egy régeb-
ben fogalmazott mű második kiadása. Nem
vonható ugyanis kétségbe, hogy pl. a Nyugat-
mozgalmat az érlelődő demokratikus forrad-
alom valamiféle vetülete, mint ahogy az is
köztudomású, mondhatni tananyag, hogy
a mozgalomnak két jellegzetes tendenciája
van, a társadalmi forradalmat hirdető plebe-
jus demokratizmus, másrészt a csupán iro-
dalmi forradalmat akaró művészi irányzat.
E premisszákból természetesen következ-
zik az is, hogy „... a háború kiváltotta
tiltakozás ... szorosabbra fűzte a Nyugat
egységét”. E megállapítások után a könyv
az egyes jeles költők és írók háborúellenes
műveit veszi sorra.

Az ilyenfajta áttekintések és elemző
ismertetések érdemei persze nagyobbak vol-
tak az anyag első feldolgozása idején, de
fontosságuk, hasznuk ma is kétségtelen.
Egyébként a háborúellenes irodalom másik
ágát, amely „... a munkásmozgalmat eszme-
körében fogant irodalomban alakult ki, első-
sorban a Tett, majd annak betiltása után

a Ma köré csoportosuló fiatal írók körében”,
József Farkas ugyanazzal a módszerrel
elemzi, mint a másik áramlat főbb vonásait.
Azt is jelzi természetesen, hogy a háború-
ellenes irodalomnak ez a szárnya jellegénél
fogva némileg összetettebb, s irodalom-
történelmileg bonyolultabb, legalábbis nem
oly egyértelműen megítélhető áramlat.

Ez az írócsoport ugyanis több irányú
ellenzéki álláspontot képvisel. Szemben áll
a korabeli szocialista irodalom egy részével
(a háborút egy ideig pártoló opportunisták-
kal), s a polgári irodalom pacifizmusával
egyaránt. De még inkább szemben áll az
említett irányzatokkal, esztétikai nézeteivel
és művészi gyakorlatával. Az a tény, hogy
Kassák, Komját Aladár, Lengyel József,
Mácza János és mások a „közérthetőség”
és hagyományos, illetve a „modern” polgári
irodalom ellenében művészetben és politiká-
ban más, radikálisabb platformra helyez-
kedtek, érdekes módon irodalmi köztuda-
tunkban nem annyira érdeme, mint inkább
történelmileg érthető negatívumai révén
tűkrözdök. József Farkas ugyan igazságot
osztó módon védelmébe veszi ezt az író-
csoportot, de a róluk szóló fejezetben ismét-
eltelen ellentmondásosságokat hangsúlyozza,
anélkül hogy e helyütt érzékeltetné: nemcsak
e csoport nézeteinek ellentmondásairól, forrad-
almiságuk kiérleltel vonásairól van szó,
hanem az avantgarde irodalom tudományos
megítélésének jó néhány bizonytalansági té-
nyezőjéről is.

Nem szükséges ezek után a következő
rész főbb megállapításait sorra venni, hiszen
a könyv módszere a már említett felosztást
követi. Fontos fejezet mutatja be az 1917.
évi orosz forradalmak hatását a magyar
irodalomra. Elsősorban e történelmi esemé-
nyek irodalmi és publicisztikai visszhangját
vizsgálja, továbbá azokat a következtetése-
ket, amelyek a reakciók nyomán a magyar
irodalom számára teendőként, követendő
magatartásként adódnak. Meglepően hosszú
fejezet foglalkozik a modern polgári irodalom
eszmei radikalizálódásának folyamatával. A
könyvnek ez a legterjedelmesebb fejezete
egyébként arra a jelenségre világít rá, hogy
a Nyugat köré csoportosuló írók egyúttal
a magyar irodalom legnevesebb, legtehetsé-
gesebb alkotói voltak, akik közül jó néhányan
klasszikus értékű életművet alkottak. Az
értékminőség okozza tehát, hogy az irodalom-
történelmi szerepnek megfelelően a modern
polgári irodalom jelentékenyebb képviselői-
nek a forradalmakhoz való viszonya ennire
előtérbe kerül, noha legtöbbjüknek későbbi
pályafutása elkanyarodott ezektől az indí-
tásoktól. József Farkas az irodalmi köztudat-
nak megfelelően alakította ki könyve, s így
részben koncepciója arányait, s ezt jól tette.
Am mégsem lett volna felesleges az említett

problémát elvileg-módszertanilag megindokolnia.

Annál is inkább, mert a forradalom, ha esztétikailag nem is feltétlenül, de eszmeileg mindenképpen a munkásmozgalomhoz kapcsolódó irodalomra volt mélyebb hatással. József Farkas is így látja: „Természetesen, az Októberi Forradalom eszméinek kisugárzása itt sokkal mélyebb változásokat hoz létre, mint a modern polgári irodalomban.” A sorra vett irodalmi jelenségek elemzése azonban a megállapítást nem támasztja alá oly gazdagon, mint az előző fejezet gondolatmenete.

A harmadik rész (A „büszke tettek” idején) József Farkas fejlődésrajzának utolsó része és egyúttal végpontja is: ebben futnak össze azok a vonalak, amelyek a háborúellenességtől a forradalmi válságon át a polgári demokratikus, majd a szocialista forradalomig vezetnek. Szorosabban szak szempontból is ez a fejezet nyújtja a legtöbb újdonságot, hiszen a történeti kutatások, s a munkásmozgalom e szakaszának újjáértékelése adja meg a lehetőséget bizonyos irodalmi-irodalompolitikai kérdések új megvilágítására. Ezek közül kiemelendő például Kun Béla és a *Ma* írócsoportjának nézeteltérése a szocialista irodalom jellegéről, továbbá a szocialista irodalom ekkor kezdődő megoszlása. Ez utóbbiról írja József Farkas,

„a Kassák-szerkesztette bécsi *Ma* és a Komját-csoport új folyóirata az Egység között a huszas évek elején kibontakozó viták eszmei gyökerét a Tanácsköztársaság idején felszínre került ellentétes nézeteikben lehetjük meg”.

Ezekben a fejezetekben is találhatunk jobbára deskriptív jellegű részeket is, amelyek lényegében ismertetik az egyes írók ez időbeli ténykedését és történelmi eseményekre reagáló irodalmi műveit, ám ezeknek az ismertetéseknek az érdemei vitathatatlanok, hiszen éppen József Farkas volt az, aki ilyen célból felkutatta és rendszerezte a forradalmak idejének irodalmi anyagát. E gyűjtő-rendszerező munkának aktualitása is számottevő, hiszen új irodalmunk gyökerei is „a Tanácsköztársaság új utakon induló irodalmáig” nyúlnak vissza „magasabb szinten kiteljesítve annak nagy kezdeményezéseit”.

A könyv második kiadásakor is elmondható tehát, hogy József Farkasnak ez a munkája lényeges, társadalmilag-politikailag is jelentős irodalmi folyamat rajzát tartalmazza, s ma is jól tájékoztatja az érdeklődő olvasót irodalmunk fejlődésének erről a fontos, de teljességgel még fel nem derített szakaszáról.

Wéber Antal

AZ UNITÁRIUSOK KÖLTÉSZETE

Sajtó alá rendezte Stoll Béla, Tarnóc Márton és Varga Imre. A dallamokat összeállította: Papp Géza. Bp. 1967. Akadémiai K. 719 l. 16 t. (RMKT XVII. sz. 4.)

A XVII. századi sorozat negyedik kötete egy meglehetősen zárt közösség, az erdélyi unitáriusok költészetét rendszerezi, ennek virágkorára, tehát kb. a század első öt évtizedére korlátozva anyagát. Nem érdektelen annak megállapítása, hogy az unitáriusok költői tevékenysége a visszazorítás után, a befelé fordulás évtizedeiben bontakozott ki. Más vonatkozásban is meglepetés ez a kötet, különösen a benne foglalt anyag művészi színvonalá okán. Egységes is, mert szinte teljes tisztaságában képviseli a késői reneszánsz, a manierizmus stílusváltozatát, főleg ennek formai-technikai eredményeit. Nem nehéz megállapítani, hogy ez a költészet Balassi és Rimay ígészetében jött létre, s erről már az 1627-ben — tehát viszonylag korán — keletkezett Thordai-féle zsoltárok is tanúskodnak. Megvan azonban kötetünkben a hivatalos „nyugtázás” is: Túri Mihály Szentmártoni Bodó János dicséretére írt *epigrammájában* „két fő magyar poéta”-ként emlegeti a „jó híres Psallistát... egy jeles úri fő Balassát” és Rimayt, „énekek laurussát”.

(443.) Bodó — mondja Túri — nyomdokukba lép és tegyük hozzá: jó tanítványnak mutatkozik. Erről azonban a maga helyén.

Kötetünk kiváló filológiai teljesítménye a hivatalos (gyülekezeti) énekköltészet időrendjének, fejlődéstörténetének (527—538) megállapítása, valamint Thordai János zsoltárai kritikai szövegének az igen bonyolult szöveg-hagyomány teljes áttekintése és rendszerezése alapján történő helyreállítása (580—599.). Az első vonatkozásban azt kell megtanulnunk, hogy 1605 előtt nem volt nyomtatott unitárius énekeskönyv, keletkezésének terminus post quem-je 1605—1607, a második énekeskönyv pedig csak 1632 táján jelent meg, valószínűleg Thordai János közreműködésével. A Thordai-zsoltárok is csak a jelen kiadvány jóvoltából bontakoznak ki teljes szépségükben, a fentebb említett aprólékos kritikai munka nyomán. A szétszórta, ritka egykorú nyomtatványokban lappangó, vagy az egy-egy kézirat alapján közzétett epikus darabok összegyűjtése szintén kiemelkedő értéke a kötetnek.

A XVI. századi előzmények alapján jól magyarázható, hogy az unitárius költészet gondolatvilágát erős humanista befolyások alakítják. Nem véletlen, hogy Kolosi Török István tollán szólal meg magyarul Marsilius Ficinus (502.); az is az unitárius tanítás humanista szelleméből következik, hogy Rákosi András bibliai historiájának (103.) „szenteskedő zsidója”, a farizeus sem elvetett ember. Megfigyelhető, hogy Thordai János zsoldárainak hangneme mindig szelidebb és csiszoltabb az ótestamentumi átkok kifejezésében, mint Károli Gáspáré vagy Senczi Molnár Alberté. (Ez utóbbi szorosan a vizsolyi biblia stilsztikájához tartja magát.) Nem akarjuk mindezzel azt állítani, hogy az unitárius ideológia valaminő „avant la lettre” felvilágosodást képvisel. Sőt, megtaláljuk benne a középkori legendairóladalom, a misztika, a világvég-legendalom, a chiliasmus jegyeit is. A 25. szám alatt közölt vallásos ének az „utolsó üdőknek megvénhült ideje” fordulattal fejezi ki a *senectus mundi* középkori tanítását (59.); Rákosi András középkori legendákból tud Krisztus ruhájának „szederjes kököröcsén” színéről (108.); Kolosi Török a XVI. század egyetemes démonhitét mutatja be *Az Szent János evangélista és apostol historiájában* (484.). Végül itt van Fiátfalvi György *Pokolbeli látomása* (138.), amely a régi magyar irodalom legterjedelmesebb túlvilági utazása. Egyenesen azt állapíthatjuk meg, hogy a magukat ortodoxnak minősítő protestáns konfessziók kevesebb kapcsolatot tartanak a misztikus profétikus középkori szellemiséggel, mint az unitáriusok. (Ne feledjük, hogy a XVI–XVII. században csak nálunk tételezhető fel Gioacchino da Fiore, hiteles és hamisított műveinek valamely ismerete! Ezt dogmatikai okok magyarázzák.) Nem hallgatom el azt a megfigyelésemet sem, hogy Fiátfalvi pokoljárásának egyik részletén, mint sűrű ködön át, dantei *reminiscentia* sejlik fel. A 43–48. szakaszban a vándor feliratos pokolkapuhoz érkezik, utána újabb kapu következik ördögök seregétől körülvéve, bűdös tó, majd égő kemence, benne egy ember. Nem kell magyarázni, hogy az *Inferno* III–X. énekének egyes mozzanatai ötlenek élénk, anélkül természetesen, hogy a *Komédia* legcsekélyebb ismeretét tételezhetnénk fel. Fiátfalvi névtelen, feltehetőleg XVI. századi forrása azonban szedhetett össze dantei emlékképeket, hiszen az erdélyi antitrinitáriusok olasz kapcsolatai eléggé kiterjedtek voltak. Csak futólag említjük, hogy Kolosi Török a kakas és a lekipásztor allegorikus összehasonlításával (505.) tipikusan középkori eszméket népszerűsít.

Még érdekesebb lesz a kép, ha arra is figyelünk, hogy a humanizmus és a misztikum találkozásából fakadó költészet nem jelen-

téktelen mértékben világias színekkel pompázik; a bibliai epika novellisztikus, reneszánsz izlésű továbbalakítása, a lírai költészet korszerű stilsztikája és verstechnikája kiérlelt művészi törekvésekre vall. Szentmártoni Bodó János *Teköziből fiúja* (400.) nem hiába volt két évszázadig oly népszerű olvasmány. A 662. lap jegyzete vele kapcsolatban „megleppő anakronizmusokat” emleget, nézetünk szerint éppen ezek az aktuálizálások adják legfőbb művészi értékét. Egyébként egy reneszánsz műalkotás esetében szó sem lehet anakronizmusról, hiszen az író vagy a képzőművész kizárólag a maga kora társadalmi körülményei között tudja elképzelné a biblia történetét, eszébe sem juthat holmi archeológiai-történeti hitelesség keresése. Hivatkozzam Bornemisza *Elektrájára*, Veronese *Kánaai menyegzőjére* (Párizs, Louvre) vagy Caravaggio *Szent Máté elhívására* (Róma, San Luigi dei Francesi)? Éppen a tékozló fiú történetét adott leginkább alkalmat a világias reneszánsz pompa mutogatására, s már a XVI. század eleje óta festmények légiója készült róla, a Szépművészeti Múzeumban is van egy, amely ötletesen ábrázolja a Szajna-parton mulató társaságot, háttérben a Notre-Dame látható. Szentmártoni Bodó sem marad kívül ezen a közgondolkodáson, s éppen azzal alkot kitűnőt, hogy a moralizáló eszmemenet keretében minduntalan magyaros és világias, a valósághoz tapadó életképeket rajzol. A stilsztikai megformálás is azt a köznyelvi fordulatokban gazdag, szentenciózus modort követi, amely oly gyakori a magyar reneszánsz prózában, és nyilván nem független Erasmus rendkívül népszerű adagiumainak hatásától („Bársony nyergek sem téznek tudod az Szamárra”, „Tuddé mikor az ökröt felkergetik Bécsben...”, „vak-paraszt”, „hajnalnóta”, „Adgyák ki a szakácsnak a borsolo erszént” stb.). A *Maria Magdalena históriájában* szintén a világias pompát rajzoló részek a legjobbak. Nem tudjuk — a kiadás jegyzetanyaga sem tisztázza —, honnan veszi Szentmártoni Bodó azt a novellisztikus fordulatot, hogy Magdolna Lázár és Márta testvére volt. Elégge feltűnő és az egyetemes egyház közgondolkozásával ellentétes a magdalai Máriának a bethaniai Máriával történő azonosítása. A középkor, Dante is, éppen a szent és kontemplatív élet példaképeinek (*exemplum*) tekintette az utóbbit, mint aki „a jobb részt választotta” a szorgoskodó Mártával szemben. Bodó eljárása mindenestre ötletes és szépírodalmilag hasznosítható. Kolosi Török — ha lehet — még Bodón is túlszár a világias szemlélet érvényesítésében. Ebben a tekintetben legfeltűnőbb *Az asszonyi nemnek nemeségéről* szerzett „rhythusa”. Magán viseli a humanista *protreptikos* (laudatio) minden jegyét, a 22

pontba rendezett bizonyítás a logikai-retorikai közhelyek szerint történik; az érvelés prókatori ügyességét Kolosi galáns rabulisztikával párosítja, s nem riad vissza a közkeletű bibliai igazságok eltorzításától sem, hogy a nők értékét kiemelje. A közgondolkodással szemben a paradicsomi bűnbeesés felelősségét Ádámra hárítja (470.), Éva szépségét minduntalan kiemeli; szinte Miltonra emlékeztet az a fordulata, hogy Éva szépségét a Sátán megirigyli. A bibliai nőalakok hosszú katalógusa (462–463) is az asszonyi szépség dicséretét szolgálja, s a hizelkedő humanista érvelés minduntalan erőszakot tesz a biblia szellemén. Ez a retorikus technika természetesen a saját érvelését is visszajárja fordítja, ha a kitűzött tárgy úgy követeli: *Az egyes életnek kedvelten és kóros voltáról* szóló tanító költemény (508.) Éva vétkét már az egyházi moralizálás szellemében magyarázza (510–511.), mert azt kell bizonyítani, hogy Éva *egyedüllete* miatt vétkezett. Jellemző viszont, hogy az őszanya szépségének magasztáló leírását most sem mulasztja el: „Pallas vala az szép Eva Asszony Anyank... / Ki mikor egyedül Paraditsom kertben, / Mint Páva sétálna nagy gyönyörűségben, / Szemei volnának szélllyel tekintésben, / Szebb szebb gyümölcsöket kívánván szívében...” stb. A reneszánsz festmények látványát idézi e formás szakasz: „David-is egyedül hogy folyoson járna, / Déli álom után szépen mulatozna, / Ellenbe Betsabé ő szép testét mossa, / Mellyel az Királynak szívet felobbantya”. (511.). Kolosi „barát legendára” hivatkozik ugyan, mégis képzőművészeti látványt sugall a remeték megkísértésének részletes leírása is (512.). A mindennapi valóság elemei benyomulásának, esetleg talán Prágay András *Serkentő órája* hatásának bizonyossága az a részlet, hogyan próbálják a tiszta matrónát ajándékokkal elcsábítani a „lator ifjak”. (516.) A házasságot minden reformátor ajánlja, de ritkán akad nálunk ily kiegyensúlyozott humanista tanulság, mint Kolosi Töröknel: „Társal való élet hasznos kellemetes, / Mind lélekre, teste nézve hidd szükséges, / Akar mint tsátsojjon a Barát szerzetes”. Az unitáriusok oktató-elbeszélő irodalmi termése a reformátori-humanista közgondolkodás, a mindennapi valóságérzék és a reneszánsz ízlés szerencsés egyesüléséből jött létre. Ebből a szempontból tekintve, még a só, a vas, a malommester és a vadászat dicséretéről írt oktató költemények is többnek számíthatók, mint a magyar ipartörténet korai dokumentumai. Érdemes lenne összeszedni azt a sok színes leírást, festői részletezést is, amelyek ezt az erkölcsitanító-szórakoztató epikát tarkítják. Az *sonak dítsiretiről* pl. aprólkékosan, gyönyörködve számol be a szakácsművészetről, a madarak, halak, húsok szinompompás leírását

adva, akárcsak a korabeli holland piaci életképek, csendéletek (20–26. vsz. 447–448.). A toronygombot feltevő ácsmester képe (442. 25–27. vsz.) a százados falusi szenzáció ügyes megjelenítése.

Thordai János költői portróját nem kell megrajzolnunk, mert Varga Imre már kitűnő dolgozatban mutatta be zsoldtárfordításának művészi értékeit (ItK 1958. 541–554.). Érdemes volna még ritmikájának gazdagságát méltatni: különösen a hosszú verssorok (a 12-ösök, 13-asok, 14-esek) hathatós és magyaros versbeszédét. Rimtechnikájának manierista jellegét szintén jól ismerjük; a Rimay teremtette *ép—nép—kép—lép* (*szép*) rimelést a zsoldtárfordításban tizenegyszer találtam meg, egy ízben többesszámban (Ps. CXI. 2. vsz. 366.). A XLV. zsoldtárt a magyar reneszánsz költészet legszebb darabjai között tarthatjuk számon. A CL. zsoldtárban felbukkan *refrén* (390.) szintén megjegyzést érdemel. Papp Géza dallamközlései igen alapos filológiai munka eredményei, s a verstani vizsgálatokhoz megbecsülhetetlen segítséget nyújtanak.

A sajtó alá rendezés munkája a gyakorlott kutatók magas szintjén áll, vele kapcsolatban kevés megjegyzést tehetünk. A nagy részéről nem hagynék magyarázat nélkül olyan szóalakat, mint a 9. számú ének 21. sorában előforduló *szenggyen* (= zengjen), mert az ilyesmi még a szakembert is megállítja egy pillanatra. Nélkülözöm a jegyzetek sorában annak megállapítását, hogy Rákosi András *Phariseus és publicanusának* a Szádeczky—Miscellaniából közölt todaléka (567.) Zrinyi *Feszületre* c. költeményének négy verszaka és az említett gyűjtemény Zrinyi-kapcsolatait szaporítja (Vö. Négyesy L. kiad. Bp. 1914. 354–355.).

A szómagyarázatokkal a szerkesztők talán a kelleténél takarékosabban élnek. A 106. lap 143. sorának „absensre notál” kifejezése semmiképpen sem jelentheti azt, hogy „számkivetésbe küld”. Az előző sorban felbukkanó *mustra* (= seregszemle) igazít útba. A mustrát, mint fővezér, az utolsó itéletkor Krisztus tartja, a bűn, mint „seregedek” nótál, azaz jegyez, s akit távollévőnek (absens) minősítenek, az súlyos büntetést kap, mert katonaszökevény. Zavaros a kép, hiszen az itéletkor a bűnösök sem lehetnek *absens*ek. A manierista képalkotás torzításai azonban eléggé közismertek. — A Thordai-féle XLV. zsoldtár első sorában (231.) felbukkan *megadázik* nemcsak azt jelenti, hogy dühössé lesz, így nincs a sornak értelme: a Tájszótár ismeri az alapige „erősen vágyakozik, esenkedik” jelentését, többek között éppen Háromszék-ből. Ismeri e jelentést új etimológiai szótárunk is. — A CVI. zsoldtár 80. sorában (332.) olvasható *ványol* nem pusztán „tapos”, hanem *laneam vestem calcat, panni calcatio*,

más régi magyar szóval *kall*. (A kép így színesebb!) — A CVIII. zsoldár 4. sorában (335.) előkerülő *musika* csaknem mindig zeneszerszámot jelentett a régiségben (a népnyelvben sokszor ma is), s ezt magyarázni kellene. — A *vasról való ének* „felsál” szava (172. sor, 399.) szintén magyarázatot igényelne. — Félreértés *Az tékozló fiú* 371. sorában szereplő *pipe* magyarázata; ez nem csirkét jelent, hanem *lúdfit*. A 746. sorban világosan „pipe-pásztor”-ról olvasunk, a csirkét pedig nem szokták őrizni. — Ugyanezen elbeszélő költemény 388. sora („Nagy fel szoval mondattya az Buknak bosszuziát”) nem kíván igazítást („buknak búcsúját”), mert a régi magyar nyelvben a *bosszú* többnyire „bosszantás” értelemben szerepel. A költő pontosan azt mondja, amit kifejezni óhajt: a dorbézőlő ifjú nagy zeneszóval bosszantja a bánatot. Nagyon fordulatos megszemélyesítés, igei metafora! — Magyarázni kellene a *hallgat tőle* (433:410), a *confrey* (448:97), a *mordályság* (494:454) kifejezéseket: ez utóbbi például nem gyilkol, fegyver értelmű, hanem „insidiosus mordacitás”. — Nem világos előttem az 503. I. 34. sorában használt *tökélet* szó értelme. — Ugyancsak hiányzik a *szojegyzékből* az 508. lapon cimben szereplő *fukar*. — Nem ártott volna a 445. lapon (25. vsz.) használt *proplastes* (= formaöntő, alkotó) értelmezése. — Az 529. lapra becsúszik a helytelen Batthyányi-alak, noha az 531. lapon jól szerepel: ismeretes, hogy még Zrinyinél is a Bottyán, Bottyáni névformák olvashatók, s a helységnev ma is Szabadbattyán. — Melotai is helytelen névalak (527.), Milotai kell. Itt érdemes említenünk, hogy Túri János Szentmártoni Bodóhoz írt hosszú dicséző versét *epigrammának* nevezi, Bodó műveit pedig *Tragoediának* (443–444.). Mindez távolról sem egyezik meg a reneszánsz irodalomelmélet szóhasználatával, de régi középkori jelentéstartalom sejlik fel bennük (*tragédia* minden, ami emelkedettebb stílusban van írva, *epigramma* pedig minden felirat, lényegét magyarázó írásos összefoglalás). — Az 553. lapon Enyedi György latin művének címében hiba van.

JÓKAI MÓR: CIKKEK ÉS BESZÉDEK

(1847. január 2. — 1848. március 12.) 1–2. köt. Összeállította és sajtó alá rendezte: Szekeres László. Bp. 1965–1967. Akadémiai K. 894; 923. (J. M. Összes Művei)

Jókai műveinek majd egy évtizede megindult kritikai kiadásában — amely igen szép eredményeket, egész kis könyvtárat adott, — sajátos helyet foglalnak el a *Cikkek és beszédek*; Jókainál szokatlan módon kevésbé ismert, utánnyomásban alig-alig megjelent írásokat tartalmaznak. Az eddig elkészült öt

Tárgyi megjegyzésem kevés akad. Az alvilági folyók nem szerepelnek az *Aeneis* V. énekében (142., ill. 571.), itt pusztán arról olvasunk, hogy Anchises Aeneast, álmában, az avernusi birodalom meglátogatására szólítja fel. — Tótfalusi *Mentségének* 1940-es betűhív kiadását Kner Imre rendezte sajtó alá; valóságos nyomdai remekelés, jórészt maga szedte (662.). — Téves *Johanna papissát* Kolosi Török nyomán VII. Jánossal (705–707) azonosítani, hiszen a teljesen alaptalan monda szerint is kb. 150 évvel később élt; Platina VIII. János néven szerepelteti (Vö. Félegyházi József: *Az egyház a középkorban*. Bp. 1967. 360–61.). — Kolosi Török felsorol néhány csakugyan ismeretlen női filozófust (Kalidonia, Mantinea), *Phileta* azonban szerepel a bölcsélet történetében, Xenophon felesége volt, bár a források gondolkodóként nem említik (Diogenes Laërtios: *Vitae et placita clarorum philosophorum*. Lib. II, 6, 8, Parisiis, Firmin—Didot 1878, 45). — Érdemes lett volna a *Physiologus*t idézni arra a különleges hiedelemre, hogy a basiliscus a kakasok tojásából kel ki (506.).

A Régi Magyar Költők Tárának IV. kötete tartalmilag és stilisztikailag egyaránt gazdag költészetet mutat be, reneszánsz stílusú irodalmunk képét igen előnyösen színezi. El lehet gondolkozni azon, mily hasznos lett volna a fejlődés szempontjából is, ha a humanizálódó vallásosság keretein belül létrejövő világlátás elemei tovább élhettek volna. Minderre azonban az ellenreformáció kibontakozása, s a protestáns ortodoxia folyton erősödő nyomása nem adott módot. A magyar reneszánsz irodalom itt bemutatott értékes alkotásai azonban csak az egyházi használat szűk körébe zárva, vagy a ponyva szintjére csúszva maradhattak fenn a XIX. századig, amikor már alig tudtak mit kezdeni velük, költői értékeiket nem ismerték fel. Kötetünk szerkesztői kiváló restaurátori munkájukkal irodalmi értékeink tárházát gyarapították.

Bán Imre

kötetből az első kettő az 1847–48-as, a harmadik — ugyancsak Szekeres László gondozásában még munkában levő — az 1849-es esztendő, míg a negyedik és ötödik, H. Törő Györgyi kiadásában az 1850-es évek, az újrakezdés publicisztikáját gyűjtötte egybe.